

З історії правової інформатики

ШВЕЦЬ М.Я., доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

“КАМ'ЯНИСТИМИ СТЕЖКАМИ”* “НА КРУТІ ГОРИ” (СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИКИ В УКРАЇНІ)**

*До 40 річчя створення Республіканського
науково-дослідного інформаційного центру МВС.*

Було це в сімдесяті роки минулого століття.

Зайшов автор цих рядків в кабінет заступника міністра внутрішніх справ України по кадрах В.М. Сніжинського, вітаємось, а він “Как дела?”.

Відповідаю: “Карабкаємся кам'янистими стежками” “На круті гори”. “Нет” – відповідає він. “Вы ползете по гладкому, полированному граниту”.

І він був правий. Тяжко сприймалась тоді в системі МВС кібернетика. Ось приклади.

Будучи щойно призначеним на посаду начальника відділу інформаційно-обчислювальної техніки МВС УРСР (березень 1970 р.), знайомлюсь з колегами.

Один із керівників під час бесіди мене питає: “Що може вирішувати електронно-обчислювальна машина?”.

Пояснюю: “Уявіть собі телевізор з клавіатурою, яка дозволяє набрати текст запиту щодо пошуку підозрюваної особи, її прикмети. Десь там на відстані в пам'яті машин зберігаються дані про раніше судимих. ЕОМ між собою можуть обмінюватись даними з використанням засобів зв'язку”.

Мій співбесідник зробив крок від мене і радить: “Николай Яковлевич, не говорите об этом с другими сотрудниками”. Що було то було.

Але спрацював “принцип першого керівника” і ним керувався міністр, далекоглядний Головченко І.Х.

“Кібернетика на службі органів внутрішніх справ”. Таку назву запропонував міністр Іван Харитоновича для першої друкованої праці з питань впровадження інформаційно-обчислювальної техніки в системі органів внутрішніх справ України, яка побачила світ у 1973 році.

У передмові до цієї роботи Іван Харитонович Головченко зазначив: “У наш час без постійного вдосконалення засобів обробки та аналізу зростаючого потоку соціальної, економічної та іншої інформації важко вирішити завдання корінного поліпшення управлінської діяльності, і зокрема систем управління.

Необхідність підвищення наукового обґрунтування управлінських рішень, впровадження передових методів організації праці обумовлена об'єктивними потребами сучасного етапу науково-технічного прогресу і подальшого розвитку нашого суспільства.

Використання досягнень інформаційно-обчислювальної техніки дозволяє автоматизувати однотипні і трудомісткі роботи, розширити можливості працівників апарату управління у вирішенні творчих, практичних завдань, повніше виявляти тенденції, закономірності в галузі охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю, точніше прогнозувати, впроваджувати сучасні методи аналізу оперативної обстановки і приймати рішення. Значну допомогу надають нові засоби обробки інформації в оперативно-розшуковій і довідковій роботі.

* “Каменистими тропами” – автобіографічна повість І. Головченка.

** “На круті гори” – повість Ю. Мушкетика про В. Глушкова.

У нашій державі накопичено досвід застосування ЕОМ для вирішення завдань управління промисловістю. Цей досвід також доцільно використати в органах внутрішніх справ.

Уже перший, може і не незначний, досвід переконує нас у тому, що поступова автоматизація інформаційних процесів і прийняття окремих рішень призведе до створення в майбутньому автоматизованої системи управління в МВС.

Для досягнення цієї мети необхідно перш за все вивчити накопичений досвід впровадження інформаційно-обчислювальної техніки в практику органів внутрішніх справ, подолати ще наявний “психологічний бар’єр”, роз’яснити всім важливість безперервного вдосконалення діяльності ланок управління, впровадження передового досвіду, досягнень науки і техніки.

Запропонована робота викличе велику зацікавленість працівників органів внутрішніх справ, особливо керівників та тих, хто обробляє оперативно-розшукову, аналітичну та іншу інформацію.

В роботі у загальних рисах, і по можливості в доступній формі викладено стан і деякі основні напрями, принципи і проблеми поетапного вирішення одного з найскладніших завдань – створення автоматизованої системи управління в органах внутрішніх справ республіки. Книга такого плану Міністерством внутрішніх справ видається вперше.

Вона не претендує на вичерпне висвітлення цієї важливої проблеми.

Однак запропонований читачеві матеріал, безумовно, сприятиме мобілізації зусиль працівників на виконання завдань автоматизації управлінської праці в підрозділах органів внутрішніх справ”.

Іван Харитонович Головченко був видатним державним діячем, патріотом, письменником, інтелектуалом, рішучим прибічником впровадження нових ефективних засобів і методів у діяльність ОВС.

Витяг з Юридичної енциклопедії.

ГОЛОВЧЕНКО Іван Харитонович (14.X.1918, с. Лиман Другий, тепер Дворічанського р-ну Харківської обл. – 9.XI.1992, Київ) – укр. держ. діяч, письменник, генерал-полковник з 1977. Закінчив 1948 ВПШ (Москва). 1943- 45 працював секретарем Ворошиловгр. обкому комсомолу, був на партійній роботі. Із серпня 1954 – нач. управління КДБ УРСР по Ворошиловгр. обл., а в 1955-62 – заст. голови КДБ УРСР. З квітня 1962 по черв. 1982 – міністр внутр. справ УРСР. І.Х. Головченко був депутатом ВР УРСР 6 – 10 скликань. Автор книжок про діяльність органів державної безпеки і карного розшуку, романів (у співавт. з О. Мусієнком) “Золоті ворота” (1962), “Чорне сонце” (1966), “Білий морок” (1970), “Голубий берег” (1978) “Каменистими тропами” та інші.

(В.М. Чисніков)

Для ілюстрації наведемо кілька реагувань Івана Харитоновича щодо впровадження інформаційно-обчислювальної техніки.

В часи функціонування в державі планової системи створення інформаційно-обчислювальних центрів відбувалось згідно з п’ятирічними планами. Це стосувалось і органів внутрішніх справ України. Проте цим новаціям чинився чималий опір (існував “психологічний бар’єр”). Так, на нашу пропозицію щодо створення інформаційно-обчислювального центру в одній із областей начальник місцевого УВС надіслав міністру відписку, що УВС не готове до цього, і просив перенести даний захід на наступну п’ятирічку. На цьому листі Іван Харитонович написав: “Товарищ Х., это недомыслие! А Вы с обкомом советовались? Пересмотрите Вашу позицию!”.

Враховуючи відсутність приміщень, фінансування, кадрового забезпечення, автор цих рядків, маючи привабливі пропозиції працювати в інших структурах, вирішив звернутись до міністра про своє звільнення.

Заготував рапорт, пішов на прийом.

Почав розповідати про труднощі комп’ютеризації.

“Ми вас нікуди не відпустимо” – зупинив він мене (хоч я про звільнення ще не згадував).

Тисне на клавіші прямого зв'язку з начальниками фінансового, господарського та кадрового забезпечення.

“Зайде Швець М. Я. – вирішите всі питання його служби.” Я так і не встиг сказати йому про мій намір звільнитися. Рапорт я не показав, а окрилений пішов діяти.

Зазначимо, що як в апараті міністерства, так і в обласних управліннях внутрішніх справ обчислювальна техніка на той час найчастіше сприймалась як великий арифмометр, а кібернетика як “лженаука”, “продажна девка імперіалізма”.

Був такий випадок. У моїй присутності, коли начальник одного із управлінь заявив з лайкою: “Зачем мне эта вычислительная техника, дайте мне... Марусю – и она все посчитает”.

Через два роки той же начальник попросився відвідати мій кабінет, а прийшовши, заявив: “...Вы все всем делаете, а моему управлению – мало”.

Дійсно, на той час було створено цікаві та ефективні автоматизовані інформаційні системи: “Профілактика-розшук”, “Статистика”, “Адмінпрактика”, “Скарга”, “Аналіз господарської діяльності”, “Номерні речі”, “Автомобіль”, “Нормативно-правові акти”, “Патруль” та інші. І на першому етапі впровадження цих систем було підтверджено їх ефективність.

Так, “Профілактика-розшук” уже в перші місяці функціонування дозволила знизити кількість злочинів по м. Києву, вчинених раніше судимими особами, на 16 %.

АІС “Статистика” сприяла зменшенню кількості приписок щодо розкриття злочинів і підвищенню повноти їх обліку. Так один начальник УВС заявив на колегії міністерства, що впровадження ЕОМ заважає формувати “правильну” статистику. Раніше можна було “уточнювати” облік злочинів, а нині з машиною це зробити складно.

У той час було розпочато і використання ЕОМ для розкриття економічних злочинів. Першим відомим фактом стало розкриття зловживань в ресторані готелю “Столичний”. До судової справи було долучено машинні аналітичні документи. Цей приклад призвів до створення низки методів і засобів ретроспективного аналізу діяльності організацій різних галузей господарювання.

Розроблялись і впроваджувались завдання, які традиційними (“ручними”) засобами вирішувати було неможливо.

Слід також згадати, що ще тоді було розроблено галузеву інформаційну систему “Нормативно-правові акти”, яка в 90-ті роки ХХ ст. трансформувалась у широко відомі нині системи: “Законодавство”, “Право”, “Нормативно-правові акти України”. Саме ці роботи поклали основу створення інформаційно-аналітичних систем у Верховній Раді України.

Загалом же завдяки дослідженням в галузі правової інформатики в Україні, започаткованим у 70-ті роки ХХ століття, за підтримки директора Інституту кібернетики Академії наук УРСР академіка В.М. Глушкова, міністра внутрішніх справ УРСР І.Х. Головченка та міністра внутрішніх справ СРСР М.О. Щолокова було закладено основи широкого впровадження в практику інформаційно-обчислювальної техніки в органах внутрішніх справ.

Витяг з Юридичної енциклопедії.

ЩОЛОКОВ Микола Онисимович [13(26).ХІ 1910, ст. Алмазна, тепер у межах м. Стаханова Луг. обл. – 13.ХІІ 1984, Москва] – рад. держ. і парт, діяч, доктор екон. наук з 1978. Закін. 1933 Дніпропетр. металург, ін-т. У 1934-35 служив у Черв, армії. З 1935 працював на з-ді металург, устаткування у Дніпропетровську: змінний інженер, заст. начальника, нач. доменного цеху. Від грудня 1938 – перший секретар Красногвардійського райкому КП(б)У м. Дніпропетровська. Від грудня 1939 – голова Дніпропетр. міськвиконкому. Від липня 1941 по серпень 1946 – на команд. посадах в армії. Від серпня 1946 – заст. міністра місц. пром-сті УРСР. З 1947 – в апараті ЦК КП(б)У. З 1951 в Молдавії: перший заст. голови РМ республіки і водночас (1957-58, 1962-65) – голова Раднаргосту МРСР; у

1965-66 – другий секретар ЦК КП Молдавії. Від вересня 1966 міністр охорони громад. порядку СРСР, а з січня 1968 (після перейменування м-ва) – міністр внутр. справ СРСР. Від грудня 1983 – військ. інспектор М-ва оборони СРСР. Депутат ВР СРСР 4-10-го скликань. Указами Президії ВР СРСР (1984) за зловживання служб, становищем у корисливих цілях і дискредитацію військ, звання позбавлений генеральського звання, а також держ. нагород (крім одержаних на війні). Покінчив життя самогубством.

(В.П. Горбатенко, Ю.Я. Касяненко.)

Щолоков М. О. був прогресивною людиною, різко критикував керівників, які оточували себе неуками, підлабузниками. Запам’ятались його крилаті фрази “Чем темнее ночь, тем ярче звезды” або “гусине перо замінить на ЕОМ”.

Згадаймо хоча б його наказ щодо уважного, ввічливого ставлення міліції до громадян.

Він любив свою Луганщину, Україну, про що свідчить також його шана до Т.Г. Шевченка. Одного дня я як керівник Республіканського науково-дослідницького інформаційного центру МВС України зайшов до міністра Івана Головченка. Погляд зупинився на портреті Тараса Шевченка, якого тут раніше не було. Побачивши моє зацікавлення, Іван Харитонович пояснив: “Це робота Щолокова, яку він написав ще школярем, у чотирнадцять літ. Микола Онисимович привіз її, щоб передати до музею Тараса Шевченка”. За кілька днів фото, що зафіксувало цю подію, тодішній міністр внутрішніх справ УРСР Головченко Іван Харитонович подарував мені.

До речі, ця картина й донині зберігається в музеї Тараса Григоровича. Переглядаючи свій фотоархів, автор цих спогадів зупинився на деяких з них. Ось фото машинного залу першого інформаційно-обчислювального центру МВС України (1973 р.). Керівництво МВС СРСР, союзних республік і крайоблвиконкомів внутрішніх справ на чолі з міністром Щолоковим М.О. ознайомлюється з розробками колективу Центру під час проведення Всесоюзної наради керівників органів внутрішніх справ.

Про стан та перспективи впровадження інформаційно-обчислювальної техніки в системі МВС інформували: міністр внутрішніх справ УРСР Головченко І.Х., директор Інституту кібернетики Академії наук УРСР, віце-президент АН УРСР, академік Глушков В.М., начальник Республіканського інформаційного центру МВС УРСР Швець М.Я. та інші. Було продемонстровано ряд комп’ютеризованих інформаційних систем, презентовано першу друковану роботу “Кібернетика на службі органів внутрішніх справ”, видану великим тиражем і розіслану в усі органи внутрішніх справ Союзу. За результатами обговорення стану інформатизації в країні було підтримано нашу пропозицію щодо розширення Центру та перейменування його в Республіканський науково-дослідний інформаційний центр з покладанням на нього завдань розробки і впровадження АСУ ОВС в союзних республіках з обласним поділом. Без ініціювання та активної підтримки цих пропозицій Глушковым В.М., Головченко І.Х. та Щолоковим М.О., справа ця не рухалася б.

Між Глушковым В.М. та Головченко І.Х. склалися творчі і дружні відносини. Глушков В.М. був призначений (за згодою) науковим керівником створюваної галузевої автоматизованої системи управління МВС України.

В.М. Глушков багато уваги приділяв співробітництву з першими керівниками міністерств і відомств СРСР. (Принцип першого керівника)

***Витяг з книги академіка Сергієнка І.В.
“Виклики часу в кібернетичному вимірі”.***

Віктор Михайлович Глушков народився в Ростові 24 серпня 1923 року.

Його діяльність як ученого справила величезний вплив на розвиток кібернетики та її застосування в різних галузях науки і суспільної практики. Його організаційна діяльність сприяла підготовці кадрів з кібернетики та обчислювальної техніки, розвитку промисловості

електронного машинобудування, створенню інфраструктури для здійснення програми інформатизації.

Своїми фундаментальними працями в галузі алгебри, математичної логіки, теорії автоматів і алгоритмів, теорії математичних машин і її практичного втілення Віктор Михайлович за життя здобув визнання світової наукової громадськості. Його ідеї дивували, захоплювали і надихали на творчу працю багато наукових і конструкторських колективів.

Віктор Михайлович був ініціатором і організатором реалізації великих державних проєктів, створення програмно-технічних комплексів для інформатизації та автоматизації господарської і оборонної діяльності країни. Особливо слід відзначити проєкт Загальнодержавної системи збору та обробки інформації (ЗДАС) для управління економікою країни.

В.М. Глушков – засновник наукової школи в галузі кібернетики, лауреат Ленінської та Державних премій УРСР та СРСР, був академіком АН УРСР і АН СРСР, почесним членом ряду іноземних академій. Ним опубліковано понад 500 робіт, у тому числі 20 монографій. Велику роботу проводив він упродовж багатьох років як депутат Верховної Ради СРСР та як віце-президент Академії наук України.

Віктор Михайлович Глушков був офіційним науковим консультантом по докторській дисертації автора цих спогадів. Я щасливий, що на моїй життєвій дорозі мене вів великий вчитель, вчений, патріот.

Витяг з Юридичної енциклопедії.

ШВЕЦЬ Микола Якович (І.У.1935, с. Мохначка Попільнянського р-ну Житомир, обл.) – економіст-кібернетик, правознавець, доктор екон. наук з 1979, професор з 1987, полковник в. с., державний службовець 2 рангу, чл.-кор. НАПрНУ з 2004, академік Укр. академії інформатики з 1992, заслужений діяч науки і техніки України з 1995.

Закін. 1956 Київ. технікум радіоелектроніки, 1965 – Київ. ін-т нар. г-ва. Працював в оборон. пром-сті (1956-70).

З 1970 – в системі органів внутр. справ: нач. відділу інформ.- обчислювальної техніки, згодом – начальник Науково-дослідного інформаційного центру МВС України; в 1982-85 – заст. начальника з наук роботи Головного науково-дослідного центру управління та інформації МВС СРСР; 1985 – нач. кафедри Київ. ВШ МВС СРСР (Київ). З 1990 – зав. інформ.-аналіт. відділу, керівник управління (центру) комп'ютеризованих інформ. систем і мереж ВР України. З 2001 – директор Науково-дослідного центру (ін-ту) правової інформатики НАПрНУ (Київ), професор каф. загальноправ. дисциплін Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія” (з 2003), професор каф. інформ. технологій Нац. академії внутр. справ України (з 2004). Заст. голови Консульт. ради з питань інформатизації при ВР України, член Консульт. ради з питань правової політики ВР України, науковий консультант Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організ. злочинністю. Член Урядової комісії з питань реформування системи інформ.-аналіт. забезпечення діяльності органів викон. влади, член роб. групи з питань перспект. планування законопроектної, роботи ВР України. Член ряду спеціаліз. учених рад для захисту канд. і докт. дисертацій. Гол. редактор журн. “Правова інформатика”.

Досліджує проблеми управління в соціальних та економічних системах, застосування інформ.-обчислювальної техніки, методів інформатики в законотв., правозастос., правоохор., судочин. і правоосвітній діяльності. Осн. праці:

“Проблеми і методи побудови автоматизованих систем оперативного управління” (1978), “Інформатизація в органах внутрішніх справ” (1986), “Інформатика законотворчого процесу” (1999), “Правова інформатика” (2003) та інших (понад 260 праць).

Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1998) – за створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчого процесу. Лауреат премії імені Ярослава Мудрого (2003) за цикл праць з правової інформатики.

(Академік НАПрНУ М.Я. Сегай.)

Необхідно зазначити, що РНДЦ співпрацював з Головним науково-дослідним центром управління та інформації МВС СРСР, де керівником був генерал-майор, професор П.Г. Мясоєдов.

Згідно постанови Державного комітету по науці і техніці СРСР РНДЦ розробляв проекти типової галузевої автоматизованої системи МВС для союзних республік і тому велась активна робота з колегами з інших республік і областей.

У 1988 р. засновано кафедру технічних засобів попередження та розкриття злочинів, яку згодом реорганізовано в кафедру інформаційних технологій Національної академії внутрішніх справ України. Кадровий потенціал і розробки РНДЦ склали її основу.

В 1990 р. розпочала роботу інформаційно-аналітична служба Секретаріату Верховної Ради України, яка згодом була перейменована в Центр (управління) комп'ютеризованих інформаційних систем і мереж Верховної Ради. Групу фахівців із РНДЦ МВС УРСР і згаданої кафедри було відряджене до інформаційно-аналітичної служби у Верховну Раду України.

Результати діяльності цієї служби разом з іншими колективами було відзначено на державному рівні.

З часом в усіх структурах законодавчої та виконавчої влади, правоохоронних, судових та інших установах, де збирають, обробляють та використовують інформацію, функціонують підрозділи інформаційних технологій. Зазначимо, що в Україні сформувалась вітчизняна наукова школа правової інформатики. Серед її здобутків – створення інформаційно-аналітичних систем, проблемно-орієнтованих комплексів, автоматизованих робочих місць для забезпечення законотворчої, виборчої, правозастосовної, правоохоронної, судової та правоосвітньої діяльності. Вітчизняними фахівцями в галузі правової інформатики та інформаційного права за період з 1970 р. до нинішнього часу захищено десятки докторських та кандидатських дисертацій, опубліковано тисячі праць, отримано дві Державні премії України в галузі науки і техніки (за 1998 -1999 рр.), дві премії Ярослава Мудрого та інші відзнаки.

На базі сформованого кадрового потенціалу і попередніх наукових розробок створено Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України (на правах інституту) відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 21 червня 2001 року № 671 “Про утворення Науково-дослідного центру правової інформатики”.

З 2003 року видається журнал “Правова інформатика”.

Отже, на основі отриманих наукових і практичних результатів, ПРАВОВА ІНФОРМАТИКА визначається як галузь дослідження і вирішення проблем системної інформатизації законотворчої (нормативної), правозастосовної, правоохоронної, судової та правоосвітньої діяльності.

Діапазон проблем, що досліджується і розв'язується правовою інформатикою, – від опрацьованих даних до отримання нових знань та прийняття управлінських рішень в інтересах громадян, суспільства, законодавчої, виконавчої та судової влади.

На відміну від кібернетики, що вивчає загальні закони перетворення інформації в цілеспрямованих системах будь-якої природи, інформатика, зокрема правова інформатика, вивчає системи організаційного управління, технологію збору, передачі, накопичення, опрацювання, використання інформації в реальних системах (державне управління, законотворчість, правоохоронна діяльність, судочинство, правова освіта і т. д.).

Основні завдання правової інформатики полягають у тому, щоб, спираючись на теоретичний фундамент кібернетики та правових наук, використовуючи сучасні засоби і методи опрацювання даних, звільнити людину від складних та трудомістких операцій з вироблення управлінських рішень, і особливо тих, які при традиційних організації і технології опрацювання інформації здійснювати складно.

Ми згадали окремі моменти з історії становлення правової інформатики в Україні. Продовження розвитку цього напрямку передбачається схваленою Верховною Радою України “Програмою інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 роки”, Національною програмою інформатизації України та іншими документами.